

HAZA ÉS SZÜLŐFÖLD. AZ ERDÉLYISÉG TÖRTÉNETI ALAKZATAI

– Dr. Szarka László történész beszélgetése Filep Tamás Gusztáv művelődéstörténésszel és dr. K. Lengyel Zsolt történésszel¹ –

Sz. L.: *Hölgyeim és Uraim! Szeretettel köszöntöm Önöket a Rubicon vitaest mai rendezvényén, és egyúttal üdvözlöm az erdélyiség kérdéskörének két kiváló szakértőjét, K. Lengyel Zsoltot és Filep Tamás Gusztávot is!*

*Első meghívottunk, K. Lengyel Zsolt életpályájának egyik kulcskérdésé-
ként elemzi a transzszilvanizmus jelenségét. Ő a bajorországi Magyar
Intézetnek az elnöke, igazgatója. Emellett a Regensburgi Egyetem hunga-
rológiai oktatásának és magyar kutatásainak az összefogója. Ezenkívül
még sok más társadalmi szervezetben dolgozik azért, hogy a német–magyar
szakmai kapcsolatrendszer, a németországi magyar szervezetek működése
rendben legyen. Kutatásai, amelyek a magyarság számára kétségkívül
legfontosabb nagyhatalmi kapcsolatok történetének kérdéseit vizsgálják,
szintén nagyon fontosak. Legújabb munkája, amelynek kézírata már
elkészült, Magyarország jelenkori németországi képét vizsgálja. Mai beszél-
getésünk címét a kolozsvári Kriterion Könyvkiadónál hamarosan megjele-
nő könyvéből kölcsönöztük, melynek címe: Haza és szülőföld, alcíme pedig
Tanulmányok a transzszilvanizmus történetéhez. Mi itt most a folyama-
tosan változó erdélyiség történeti alakzatait vizsgáljuk a transzszilvanizmus
kapcsán.*

*Másik meghívottunk, Filep Tamás Gusztáv az Eötvös Loránd Kutató-
hálózat Kisebbségkutató Intézetének a tudományos munkatársa, és körkő-
rösen vizsgálja a szomszédos országokbeli magyar közösségek művelődés-
történetét. Könyvei, szerkesztett kiadványai mutatják, alapvetően az elmúlt
száz év kisebbségi magyar közösségeinek önértelmezését, eszmetörténeti,
irodalmi önreprezentációját kutatja sok leleménnyel, elmélyülten, az igaz
ügyeket megillető elkötelezettséggel. Ennek a kérdéskörnek kétségkívül egyik
sokat elemzett és vitatott kulcstémája a ma esti fő kérdésünk, a transzszil-
vanizmus jelenségköre.*

---

1 A Rubicon Intézet 2022. március 3-i budapesti vitaestjének szerkesztett szövege, melynek átírása az Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal 128848. számú programjának segítségével készült el.

Balról jobbra: K. Lengyel Zsolt, Szarka László és Filep Tamás Gusztáv

Két olyan kollégáról van szó, akik jól ismerik egymást, egyidősek. Ettől függetlenül úgy gondolom, akadhatnak olyan részkérdések, amelyeket különbözőképpen ítélnék meg, s itt, a következő órában álláspontjuk akár ütközhet is. Bevezetőként nézzük meg az erdélyiség, az erdélyi létértelmezések történeti síkját. Természetesen nem megyünk vissza Mohácsig, de talán érdemes az 1848-as és 1868-as unió ügyére visszatekintenünk. Hogyan jelent meg Erdély az újraegyesülő Magyarország történetében, művelődéstörténetében? Miként tükröződött a kortárs magyar irodalomban, irodalmi közgondolkodásban az erdélyi kérdés? Hogyan élték meg a Bécs által jóváhagyott újraegyesülést, újraegyesítést az erdélyiek – az erdélyi magyarok, erdélyi románok – és a magyarországiak?

Őnök máris érezhetik, nagyon összetett jelenségről, sok szempontból örök vitatémáról van szó. K. Lengyel Zsolt a múlt héten még Kolozsváron járt, ahol gyakran egészen más diskurzusok, más szempontok alapján elemzik ugyanazokat a kérdéseket, mint itt, Budapesten. Ezért itt most Zsolt akár az erdélyi álláspontot, akár a nemzetközi elemzési szempontokat is megjelenítheti, Filep Tamás pedig a magyarországi és a lehetséges összmagyar diskurzusokat. Nem egyeztünk meg, hogy ki kezdi. Talán K. Lengyel Zsoltot kérem arra, vázolja fel röviden a transzszilvanizmus történeti rétegeit!

K. L. Zs.: Köszönöm a bizalmat! Köszönöm a hallgatóságnak, hogy eljöttek, hogy eljöttetek! Köszönöm Tamásnak is. Olyannyira igaz, hogy nem tudjuk, miről is beszélünk pontosan, hogy épp a múlt heti kolozsvári tanfolyamon is, bármennyire is a történetéről beszéltem, mindig rákérdeztek: „Mi is ez a transzszilvanizmus?” A megnevezési probléma abból ered, hogy a transzszilvanizmusnak két arca volt. Mindig ellenzéki mozgalomként nyilvánult meg, sosem került hatalomra. A másik, jelentősebb tulajdonsága azzal függ össze, hogy nem a római Janus-arcúság értelmében volt kétarcú: a színe és a fonákja nem egymásnak ellentmondó, hanem egymást kiegészítő két arc volt. Ha a lényegét megpróbáljuk megérteni – vagy legalább közelebb szeretnénk kerülni hozzá –, akkor mindkét arcába bele kell néznünk! Annál is inkább, mert a transzszilvanizmus – vagy erdélyiség – nem önszántából lett kétarcúvá. Mégpedig azért nem, mert képviselői eredetileg úgy képzelték, hogy mindig is a nagymagyar birodalom keretében nyilvánul meg Budapesttel szemben mint regionális mozgalom. Mi történt? 1920 novemberében Trianonból magyar törvény lett, és akkor – képletesen kifejezve – „fordult egyet” az erdélyiség az új politikai központ, Bukarest felé. Innen számítható a kétarcúsága: Budapestet megtartotta fő, de virtuális politikai központnak. Amikor aztán Erdély az 1940-es második bécsi döntés következtében két részre oszlott, Budapest visszatért a virtuális pozícióból a valóságos politikai központ szerepébe. Tehát abban a négy és fél évben a transzszilvanizmus úgymond kiteljesítette küldetésstudatát, illetve maga a sors tette ezt vele, azáltal, hogy egyszerre két valóságos központtal szemben próbált megnyilvánulni, próbálta meghatározni magát. 1945 után a transzszilvanizmus két évtizedre feledésbe merült, illetve feledésre ítélték, utána az irodalomtudományi közírás előbb marxista-leninista értelemben haladóra csupasztotta, majd irodalmiasította, hogy visszahozzon belőle legalább valami hiteles, de többnyire csak irodalmi anyagot.

Sz. L.: Ez *Magyarországon jórészt Pomogáts Béla érdeme volt?*

K. L. Zs.: Ő is részt vett ebben, igen. E művelet közben kivonta belőle a tulajdonképpeni lételemét, a politikai gondolatot, amelyet egy szóval az autonómiagondolatban nevezhetünk meg. Az 1920-as év második felének döntő mozzanata akkor érkezett el tehát, amikor Trianonból

magyar törvény lett. Nem akkor, amikor aláírták, hanem amikor törvény lett. Ekkor született meg az az összesen 48 oldalas, három részből álló röpirat, amelyhez a tudományos és kulturális köztudat a transzszilvanizmus indulásának a pillanatát köti, annak alapító okmányát látja benne. Ez a *Kiáltó szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere*, amelynek általában az első írását szokták emlegetni. Kós Károly írta ezt a röpiratnyitó esszét, amelynek jelmondatában elárulja, hogy honnan veszi a *Kiáltó szót*. Elhoztam néhány szöveget, hogy felolvassam például, mivel indít Kós, és hogy a *Kiáltó szó* miért nem csak a színét jelzi az erdélyiségnek. Kós János evangéliuma 1. részének 23. verséből vette mottóját: „A pusztában kiáltó szó vagyok! Egyengeseétek az Úr útját, amint Ésaías próféta mondta.” Csakhogy ezt a *Kiáltó szót* másfél évvel azelőtt egy pályatárs, költő, irodalompolitikus, Reményik Sándor írta le először – tudomásom szerint – ebben az összefüggésben. De más éllel. És nem Reményikként, hanem Végváriként. Végvári első versében, amelynek címe *Erdély magyarjaihoz 1918 őszén*, ezt írja Reményik, célzással a Bibliára:

Kiáltó szó ha nem lehattünk már:
Egy titkos társaság legyünk!
Kivándorolni, elbujdosni? Nem!
Mi innen nem megyünk!

Bár Kós perlekedett Reményikkel, mégis ugyanazt vallotta a költőtől kölcsönzött ugyanazon *Kiáltó szóval*: hogy otthon kell maradni. De más javaslattal, cselekvési programmal tette ezt, vagyis ellentétben Reményikkal, aki akkor még jó két és fél, három évig a nemzeti sértődöttség, radikalizmus költője volt Végváriként. Reményikként már nem.

Még egy fontos elem kötődik elsősorban Kóshoz, de később Reményik is rá fog hangolódni. Az, hogy a *Kiáltó szó* lényegében egy feltételhez kötött magyar integráció programját vázolta fel a nagyromán politika felé. Így hangzik Kós kulcsmondata: „Nyíltan és bátran kiáltom a velünk megnagyobbodott Romániában: mi, magyar fajú, magyar hitű és magyar nyelvű polgárai Romániának nemzeti autonómiát akarunk, aminek birtokában bennünk Nagy-Románia megbízható polgárságot fog nyerni.”

Ez volt az első megfogalmazása az erdélyiség politikai erkölcsének, amelyet a másik két röpiratszöveg programszerűen is lefektetett. Az akkori politikai és jogtudományi esszé nyelvezetében annak a programnak a megfogalmazása volt ez, amely szerint tehát elfogadják Nagy-Romániát, de ennek fejében kérnek valamit.

Sz. L.: *Tamástól azt kérdezem, miként élte meg az erdélyi értelmiség a dualizmus kori fél évszázadban Erdély reintegrációját, a Budapest központú Magyarország kiépülését? Lázadt ellene? Belesimult? Történeti jóvátételt látott benne? Egyáltalán, hogyan alakult a kiegyezés korának fél évszázada alatt az erdélyiség mint történeti gondolat? Ki az, aki ezt a nagy dilemmát, a centralizált Magyarországon belül háttérbe szoruló erdélyiséget erdélyiként föl tudta dolgozni?*

F. T. G.: Én is fel szeretnék olvasni egy rövid idézetet, amit valószínűleg minden jelenlévő ismer, de a nézők, olvasók talán nem mindannyian. Ez az irodalmi, művelődéstörténeti transzszilvanizmus hagyományához mindenképpen nagyon fontos. Részlet Bocskai István végrendeletéből:

„Valameddig pedig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél lészen, és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nekik javokra, oltalmokra lészen. Ha pedig Isten adná, hogy a magyar korona Magyarországon magyar kézhez kelne egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük: hogy attól nemhogy elszakadnának, vagy abban ellent tartanának, de sőt segítjék tehetségek szerint és egyenlő értelemből azon korona alá, a régi mód szerint, adják magokat.”

A politikai erdélyiség is kétféle. Tehát van egyrészt – és hagyományként erre támaszkodtak a két világháború között – a fejedelemség függetlenségi hagyománya. Viszont a Diploma Leopoldinum után, amikor rájönnek, hogy a kialakuló egypólusú Európában nem lehet tovább egyensúlypolitikát játszani, akkor a transzszilvanisták által sokszor idézett, Gyárfás Elemér által és Ligeti Ernő által könyvben is feldolgozott Bethlen Miklós elmegy Bécsbe, hogy megszerezze a Diploma Leopoldinumot, egy olyan alkotmányt a Magyarországtól véggépp elszakított, Bécshez csatolt Erdélynek, amelyik biztosítja a

létét anélkül, hogy Magyarországhoz csatolódna. Van olyan elképzelés ezekben az időkben, amit Cserei Mihály, az egyik leghíresebb emlékirat szerzője fogalmaz meg, miután 1657-től hét évig évente különböző hadjáratok dúlják Erdélyt – hol a törökök, hol a császári hadak égetik fel, nem sokkal később pedig jön a Thököly-szabadságharc. Cserei azt mondja: „minden, ami rossz, az Magyarországról jön”. Ez tehát döntő változás a Bocskai-korabeli viszonyhoz képest, de mind a kettő része a hagyománynak.

Sz. L.: *A külön államiság.*

F. T. G.: A külön államiság problémája. Illetve: együtt maradni, ha lehet, ha meg nem lehet, akkor nem. Kemény Zsigmond publicisztikájából állítottam össze egy kötetet valamikor, ezért Keményből kiindulva tudnám a XIX. század viszonyait ismertetni. A liberális reformnemzedék egyértelműen az Uniót akarja. Volt az Unió nélküli állapotban egyébként jobb is, mint nálunk, például az erdélyi törvények szerint a protestáns felekezetek egyenjogúak voltak a katolikusokkal, Magyarországon csak 1868-ban lesznek azzá. Előbb az 1848-as törvények, majd húszéves szünet után a kiegyezést követő törvény adja meg az egyenjogúságot. Viszont az erdélyi reformnemzedék: Wesselényiek, Kemények úgy látják, hogy Magyarországon emberségesebbek a viszonyok, Erdélyben a három rendi natio önzőbben viszonyul a jobbágsághoz. Egységes liberális szellemet, liberális nacionalista szellemet kell létrehozni az egységes államban.

Hol van a nemzetiségi probléma helye, ami az erdélyi kérdésnek a XX. században is a lényege? A magyar reformellenzék azt mondja, hogy a szászok Bécshez húznak, Bécs befolyásolja őket, Bécs pedig az adott időszakban, a XIX. század elején húsz évig az erdélyi országgyűlést nem hívja össze, a szászok tehát ellenzik az Uniót. A románokban viszont a magyar liberálisok szövetségeseket látnak. Miért? Először is, ők maguk tudják, hogy a három rendi natio állama aberráció, amennyiben a polgárok többsége, a románok kimaradnak belőle. Másodszor: a jobbágyfelszabadítást elemi érdeknek gondolják a modern társadalomban. Az erdélyi jobbágság többsége román. A harmadik szempont az, hogy ezek a románok nagyon sok esetben, nagy számban a szász városoknak a jobbágysai. Negyedszer: a szerb ortodoxia rá akarja tenni

a kezét a román ortodoxiára. Tehát a magyarok megdöbbenve látják 1848-ban, hogy a románok, akiket ők felszabadítottak, akiknek megadják a jogokat, szembefordulnak velük. Egyébként Keményék pontosan tudják már 1842 körül, hogy a nemzetiségi kérdés robbanással fenyegeti az egész térséget.

Sz. L.: *És ezt le is fordítják a maguk számára, egyre gyakrabban és egyre többen veszélyeztetettségérzésként élték meg a nacionalizmusok egymással szemben mozgósító erejét. Innentől kezdve ez az, ami dominál a magyar–román viszony értelmiségi értelmezéseiben, vagy pedig a megoldások illuzorikus keresése?*

F. T. G.: Tehát erre azért Kemény jön rá, nem mindenki. Legalábbis ő mondja ki Kolozs megye közgyűlésén, hogy olyan helyzetben vagyunk, mint amikor az indus körül ég már az őserdő. Most átugrom néhány évet. Kemény a *Még egy szó a forradalom után* című röpiratában többek között ezt a kérdést is úgy akarja megoldani, hogy vissza kell állítani a hagyományos magyar nemzetfogalmat. Kemény az 1860-as évektől már le is írja, hogy világháború lesz, „európai konflagráció”, így fogalmaz. 1848-ban annak az álláspontnak a híve, hogy Magyarországnak be kell jutnia Béccsel perszónálunióban a frankfurti német egységbe, mert különben a birodalomban a szlávok veszik át a hatalmat, ami keletet jelenti a számára. Szerintem az ő röpiratában jelenik meg először az, amit majd politikai nemzetnek neveznek – ez lesz aztán az 1868-as nemzetiségi törvénynek az alapja –, azzal az érveléssel, hogy a germán és szláv népesség elválasztása segíti ennek a világháborúnak az elkerülését. De ez csak akkor lehetséges, ha az eredeti nemzetfogalmat használjuk, tehát visszatérünk ahhoz a nemzetfogalomhoz, amelynek értelmében az állampolgár a nemzet tagja. Ő nemcsak erdélyi kérdésként fogja fel a nemzetiség problémáját, hanem tágabb összefüggésekben. Viszont az is tény, hogy 1846-ban azért költözik át Erdélyből Pest-Budára, mert úgy érzi, hogy Magyarországon nem ismerik az erdélyi problematikát. A *Pesti Hírlap*-beli publicisztikájában is ezt írja, Jósika Miklósnak ’48-ban ott egy sorozatot adnak ezzel kapcsolatban. A kiegyezést előkészítve Kemény az Unió feltétlen híve, külön füzetben indokolja meg, hogy erre miért van szükség, és az a meggyőződése, hogy a nemzetiségeknek kedvezni kell

még akár az előítéleteik árán is. Tehát ez nemzeti alapérdek. Van nyoma annak – de kevés, és nem jártam még pontosan utána –, hogy tisztában volt a kiegyezés utáni pár évben, amikor még tiszta volt az agya, hogy az erdélyi problematika kezd elsikkadni. De utolsó éveiben öccse hazavitte őt Erdélybe. Utolsó időszakában az történt vele, ami a mi nemzedékünkkel is fog hamarosan. Amikor felolvastak neki a regényeiből, azt mondta, hogy erről ő is szeretett volna írni, de nem jutott rá ideje. A dualizmus korszakában folyamatosan kiderül, hogy az erdélyiséget nem képviselik, folyik a centralizáció. Maguk a későbbi erdélyi gondolkodók, például Kuncz Aladár is úgy véli, Pesten provinciának kezdik tartani Kolozsvárt. Próbálkozások vannak a kulturális decentralizációra; Ligeti Ernő például, akiről talán lesz szó, 1909-ben hetedmagával *Közös úton* címmel kiad egy antológiát, amit a *Holnap* antológia folytatásaként értelmeznek; tehát vannak, akik a nagyváradi irodalmi jelentkezést is az erdélyi decentralizáció részének tartják.²

K. L. Zs.: A kétarcú transzszilvanizmus szempontjából mindez, amit most elmondtál, nagyon fontos. Igen jellemző, hogy miként válogattak a múlt adataiból a két típus képviselői. Hadd mondjam el, csak jelzésként, mielőtt még kicsit visszalépünk az időben: Bethlen Miklós kancellárról jellemző módon legalább két nagy mű készült ebben a korszakban: 1924-ben és 1943-ban. 1943-ban Ligeti Ernő foglalkozott vele, 1924-ben Gyárfás Elemér. Két különböző világnézeti háttérrel rendelkező transzszilvanista. Mind a kettő ugyanazt mondja, és az a lényeg, hogy mit akarnak üzeni. Nem biztos, hogy egykor minden úgy történt, ahogy ők leírták; amit művelnünk kell ezzel kapcsolatban, az az ideológiakritika. Mit akartak a régi írásokból kiemelni és időszerűsíteni? Mind a kettő ugyanazt olvassa ki a történelemből – s itt pontosítanám, hogy Bethlen Miklós ugyan önállóságot kért Erdélynek, de mind a kettőt, belső-Magyarországot is, Erdélyt is a Habsburg Birodalom fennhatósága alá helyezte volna eszményi esetben.

---

2 A beszélgetésben idő hiányában nem esett szó az Országgyűlésben is megjelenő erdélyi érdekképviselétről; az első világháború előtt többek között gróf Bethlen István és gróf Bánffy Miklós próbálták képviselni ott a sajátos erdélyi szempontokat.

F. T. G.: Bocsáss meg: Erdély élére ő egy külön német protestáns fejedelmet akart, és ezért került börtönbe aztán szinte a haláláig.

K. L. Zs.: De mondom, itt nem az a lényeg, hogy mi történt az 1700-as évek elején, hanem hogy Ligeti is, Gyárfás is az erdélyi magyar önállóság, mi több, az egész régió önállóságának a kérdését az összmagyar politikai s kulturális alakulat szempontja felől nézte. Üzenetükkel nem elkülöníteni, hanem sajátos egységként, magyar vonalon beilleszteni akarták Erdélyt. Nem biztos, hogy ez minden részletben megfelelt a történeti valóságnak – legalábbis annak, amelyet már akkor ismertek a történészek (egyikük sem volt az, Gyárfás még a leginkább, de Kós semmiképpen). Kós végignézte Erdély történelmét, és azt mondta: voltak itt harcok? Persze, hogy voltak. De aztán a felek mindig kibékültek. Ez volt transzszilvanizmusának alaptétele. Ettől tulajdonképpen élete végéig nem tágitott. Viszont amit ő állított Erdély történelméről, azt már Szekfű Gyula is megcáfolta a harmincas évek elején. És a későbbiekben sorra megcáfolták kimondva vagy kimondatlanul a szakirodalomban az „országtranszszilvanizmus”-t. Ezt a szót a fiatalabb kortárs szepíró-filológus, Szabédi László használta magisztrális értekezésében a harmincas évek második felében, amelynek csak egy részét ismerjük Pomogáts Béla egyik szövegkiadásából; de az, amit kiadott, már önmagában is nagyon értékes. Szabédi kortársként többet látott az eszmébe, mint akárcsak az egy nemzedékkel későbbi irodalomtörténészek. Ő mindenesetre országtranszszilvanizmusnak nevezte azt, amit Kós próbált felvázolni, mert valójában e mögött egy ország képének, körvonalainak kellett fölsejleniük a politikai publicisztikából, mégpedig az önálló Erdélynek, Románián belül, hosszabb távon akár Románia mellett. Ők azt akkor Erdélyi Svájcnek nevezték. Ez volt az országtranszszilvanizmus. Ezzel szemben a másik fajta, az erdélyiség fonákja vagy visszája az ellenkezőt állította, és szerintem közelebb állt a történeti valósághoz. Az erdélyiség e típusa tagadta, hogy itt előbb-utóbb mindig kibékültek a nemzetiségek. Tehát az a sorsközösség, amelyről Kós mindig többé-kevésbé nyíltan beszélt – inkább nyíltan, mert azt szabad volt –, az valójában, mélyebb rétegeiben, mindig az egyik vagy a másik érintett nemzet közössége volt. A regionális tudatot mindig vagy többnyire fölülírta a nemzeti tudat. Amikor Kós elkezdte kialakítani az országtranszszilvanizmus tételét, Reményik

azt állította, hogy ilyen nincs, ilyen embertípus nem létezik, nem is létezhet, hanem az erdélyiségnek akkor van létjogosultsága, ha a szomszéd népekkel való békés együttműködésre ösztökél ugyan, de elsősorban a magyar nemzetben belüli együttműködést próbálja elősegíteni határok fölött vagy határok nélkül. Ezt így annyira nem mondták ki mások az 1920-as években. Erre az erdélyiségre találta ki Szabédi nagyon találóan azt a fogalmat, hogy tájtranszszilvanizmus, ő *tájéknak* írta. Tájtranszszilvanizmus. Ugyanis mi történt? Reményik, amikor még Végvári is volt, kezdte kifejleszteni az erdélyi tájköltészet egyik ágát, amelyhez aztán csatlakoztak még többen is, a legismertebbek közülük Áprily Lajos és Tompa László. Ez a tájtranszszilvanista költészet Szabédi szerintem helytálló értelmezése szerint minden részemen túl főleg azt akarta jelenteni, hogy a hegyek, a fenyők, a völgyek nem változnak. Nem mozdulnak el a helyükről. Így tehát magyarok még akkor is, ha a román határon belülré kerültek. Szabadon idézve ebből az értekezéséből, azt írja Szabédi, hogy Áprily tájtranszszilvanista költészete például az Unió, tehát Erdély és Magyarország előbb említett Uniójának az igenlése, ami maga a Romániával való egyesülés tagadása. A két ágra, a két típusra használtak annak idején a kortársak – megint csak Kósra és Reményikre utalok, mert egyetlen órányi időnk van, még vannak néhányan, de ők a legjelentősebbek – még egy szóképet: haza és szülőföld. Mondjam tovább?

Sz. L.: *Reményiket talán még idézd, hogyha megvan az az idézet, hogy érezzük, ez egyszerre szembeállítás és egymást kölcsönösen kiegészítő két fogalom.*

K. L. Zs.: Ez a kettős szóképek 1918–19 óta jelentkezik, nem mindig pontosan ezekben a szavakban, de ezzel a tartalommal. Reményik kerekén húsz éven át, tehát az 1920-as évek elejétől 1941 őszén bekövetkezett haláláig megtett egy nagy, szellemi kihívásában jelentős utat, olyan utat, amelyet a kortársak közül kevesen; sőt, volt, aki az ellenkező irányban fejlődött – úgymond vissza. Megtette az utat az előbb említett nemzeti radikalizmustól a regionális humanizmusig és szabadelvűségig. A liberalizmus szó akkor nyilván mást jelentett, mint ma, de tételesen és céltudatosan használta Reményik is, 1920-ban másképp, mint 1927-ben és 1937-ben. A kiindulópont egy Végvári-vers,

megjelent így akkor egy kortárs lapban is, ritka esetként, mert egyébként ezeket a verseket kézről kézre adták kéziratos formában. Maga Kós is azt állította később, hogy egy ideig ő se tudta, ki írta ezeket a verseket. Az egyik legismertebbet viszont a Bibliájában tartotta, az *Eredj, ha tudsz!* címűt, amely talán a legdrámaibb vers azokhoz szólóan, akik 1918 végén elhagyták Kolozsvárt. Szóval, 1920 őszén jelent meg az *Új Magyar Szemle* budapesti folyóirat októberi számában Reményik *Új szövetség* című verse, Végvári neve alatt, benne kétszer is a „fájdalmam szörnyű kiáltó szava” fordulat – alig néhány héttel Kós *Kiáltó Szó* című röpiratfejezete előtt! Két versszakát idézem:

Csak ketten legyünk együtt, ketten-hárman:
Már kivirul a lelkek tavasza,
Csak néhányan, egy kicsike-kis zugban,
És az a kis zug – az lesz a *Haza*. [...]

Fájdalmam szörnyű kiáltó szavát
Az éjnek adom át, a hangtalannak,
Ország nincs már...!
De magyarok még vannak.

Reményik tíz évvel később, 1930-ban azt írta *Kós Károly erdélyisége* című esszéjében, hogy 1919-ben „szörnyű párbaj folyt le a haza és a szülőföld” között. Ugyanis azt kérdeztük mi, tette hozzá, akik Erdélyben maradtunk: „Mi akarsz lenni: magyar vagy erdélyi?” Egészen jelentős ez a különbségtétel 1918–19–20 körül. A csattanó az, hogy kellett még körülbelül tíz év Reményik válaszához, amelynek előjelei már az 1920-as évek második felétől kimutathatóak filológiaiilag; maga a mű, amely Reményik szellemi önátértelmezését bizonyítja és dokumentálja, 1933 márciusában keletkezett. Szerintem egyáltalán nem véletlen, hogy Hitler hatalomra kerülése után két hónappal (ezt bizonyítani még nem tudom, de majd megpróbálok). Ez akkor még nem is jelent meg, fokozatosan tette meg útját ez a vers. Csak egy részét olvasom fel. Címe maga a program: *Miért hallgatott el Végvári?*

Elhallgatott, – mert visszás valami:
Daltalan szívvel tovább dallani.

Elhallgatott, mert új parancsok jöttek,
Új rendelése az otthoni rögnek.

Elhallgatott s a röghöz visszatért,
Mint földműves, – a harc ha véget ért.

A sors kiáltott: válasszatok hát:
A szülőföldet-e, vagy a hazát?”

Reményik ezt a verset két évvel később, 1935-ben beillesztette a *Romon virág* gyönyörű című kötete egyik ciklusába, amelynek címe: *Ahogy lehet*. Talán ismerik Önök közül néhányan a történet folytatását, amelynek csúcspontján, megint két évvel később, 1937-ben, a költő atyafiságos barátja, Makkai Sándor református püspök azt írta, hogy „nem lehet”. Ebből lett a „Nem lehet-vita”. Reményik a maga személyes fejlődésének további szakaszaiban fokozatosan hozzáidomul Kóshoz a szó eszmei értelmében. A kétfajta transzszilvanizmus nem lesz azonos, de egybesimul, míg aztán a második bécsi döntés következtében betetőzik a költő eszmei fejlődése, részben csak kéziratban. Erdély kettédarabolása a bécsi döntéssel mindenkinek fáj akkor, de nemcsak maga a tény, hanem az a mód is, ahogyan lezajlott, tehát az a harcias revizionizmus, amelyet Reményik a szó valóságosan értelmezendő üzenetével korszerűtlennek tartott önmaga, illetve a kor számára.

Sz. L.: *Ebből a korabeli dilemmákat megidéző kiselőadásból talán már érzékelhetővé vált, milyen sokféle önértelmezési kísérlet találkozott a transzszilvanizmus fogalmában. Filep Tamástól azt kérdezem, hogyan alakul ki a két világháború közötti intézményesült erdélyiség az 1918–19-es váltás nyomán? Hogyan élték meg, helyben maradva miként élték át mindazt, ami Erdélyben száz évvel ezelőtt nem minden előzmény nélkül, a Nagy Háborúnak mintegy folytatásaként lezajlott, miközben Erdélyt, a Partiumot, a Bánságot, az erdélyieket megkérdezésük nélkül egy másik országba sorolták át? A Szépműves Céh, az Erdélyi Helikon? Egyáltalán az irodalom és a hírlapok, folyóiratok önreflexiója, amelyik ezt az élni akaró erdélyiséget, a történeti örökségként és menekülési útvonalként egyszerre megfogalmazódó transzszilvanista szellemiséget kitermeli. Az erdélyi kánon Kuncz Aladárnál. A Zsolt által felsorolt belső vitákban miként jutottak el odáig, hogy nem lehet értelmes életet élni kisebbségi körülmények között*

Erdélyben – merthogy a „nem lehet” tulajdonképpen sokak számára ezt jelentette. És mégis a „lehet, mert kell” válasz vált mértékadóvá, s vált az egész korszak egyfajta aranykorává az erdélyi irodalmiságnak, amely meg tudta szervezni önmagát, és Magyarországot is elérte a maga üzeneteivel.

F. T. G.: Régen ismert volt a romantikus toposz, hogy jött a nagy történelmi dráma és akkor mindenki tollat fogott; pap, molnár, építész, mindenki elkezdett írni azért, hogy megmentse a népet, a hazát. Ebből jóformán semmi sem igaz. Ezek az emberek már korábban is nagyjából mindannyian írtak. Volt, aki publikált is, volt, aki csak az asztalfióknak. De éppen a centralizáció miatt, illetve a decentralizáció hiánya miatt ezek a nevek ismeretlenek maradtak. Tehát ember volt, aki dolgozzon. Meg kellett szervezni az irodalmat, a fórumokat. A lapok is újraindultak, illetve Magyarországon akkor is, azelőtt is elég fejlett lapkultúra volt, legalábbis a lapok számát tekintve. Ha az újraengedélyezéskor került tőke, akkor lehetett ezeket működtetni. Ami az irodalmat illeti: itt nyilván a Helikonra gondolsz elsősorban, ha már Kuncz nevét emlegetted. A Helikonnak szerintem részben az volt a titka, hogy meg tudta őrizni eredeti vállalása értelmében a világnézeti semlegességet, pontosabban a világnézet fölöttiséget. Hogyha végignézzük, a Helikon írói között foglalkozás szerint volt püspök, gróf, segédszerkesztő, székely parasztyerek és minden egyéb. Minden felekezet képviseltette magát köztük. Talán csak a görögkatolikus nem. (Meg persze a görögkeleti.) De unitárius, zsidó persze bőven volt a többiek mellett. És világnézetiileg is konzervatívól liberálisig, sőt, én még azt is mondanám – vagy hangsúlyoznám újra, amit el szoktunk felejteni –, hogy még polgári radikálisok is voltak köztük. A Trianon utáni erdélyi magyar irodalomba valamiképpen beépül az októbrizmus bizonyos hagyománya. Amit én részben azzal tudnék magyarázni – és szerintem ezt igazolják is a források, hogyha visszaolvassuk annak a korszaknak az irodalmát –, hogy Erdélyben nem volt vörös- és fehérterror, mert a megszállás korábban következett be. A megszállás idején a magyarok vezetői a Károlyi-kormány emberei voltak. Következésképpen 1919 eseményei nem történtek meg, és 1919-et nem vezették vissza az októberi forradalom körülményeihez, nem abból vezették le. Nyilván ott is megvoltak az ellentétek, világnézetiiek, Pestről is beleszóltak ebbe,

de az ellentét nem merült föl olyan élesen, mint ahogy mondjuk a Tormay Cécile híres könyvében Magyarországon.

Sz. L.: *Ehhez talán érdemes hozzátennünk azt, hogy 1918–19 telén kormányzati és összmagyarországi szinten országmentő ideaként jelent meg a transzszilvanizmus alap gondolata, a soknemzetiségű országon belüli együttélés svájci mintájának átvétele.*

K. L. Zs.: Keleti Svájc.

Sz. L.: *Pontosan. Maga Jászi az 1920-as évek elején úgy mehetett vissza Erdélybe, hogy ő maga ugyan bukott politikus volt, de ugyanabban a gondolkörben próbált kormányzati pozíciókat kiépíteni, amelyben az erdélyiek gondolkodtak. Érdemes kitérnünk a politikai transzszilvanizmus és az irodalmi transzszilvanizmus kapcsolódásaira, átfedéseire! Bretter György annak idején úgy látta, az egész erdélyiség-gondolat jórészt Atlantisz-gondolat: elsüllyedt a fejedelemségek nagy történelme, s mi tele vagyunk büntudattal, amiért hagytuk, hogy elsüllyedjen. Ugyanakkor folyamatosan tele vagyunk ötlettel, tettvággyal, hogy ezt az elsüllyedt gondolatot újra – különböző formációkban – felszínre hozzuk. És akkor megszületnek azok a történelmi regények, amelyeknek Tamás, te vagy ma az egyik legjobb ismerője. Valóban a feltámasztás igényével, az inkarnációs reménységgel jelentek meg ezek a történelmi regények vagy példázatok? Vagy mi volt ezeknek a kiindulópontja, funkciója? Mi az, amitől mindenki kötelező olvasmányként olvasta ezeket a regényeket?*

F. T. G.: Az erdélyi történelmi regénynek sok változata van. A történelmi regényt részben szervezték.

K. L. Zs.: Pályázatokat írtak ki. Szabályosan, igen.

F. T. G.: Éppenséggel Kuncz is benne volt ebben. Az *Ellenzék* című napilap, amelynek a szerkesztője volt, két novellapályázatot is kiírt. Az első mellett volt egy regénypályázat is, de arra emlékezetem szerint nem érkezett be értékelhető mű. Már a novellapályázatra futott be Nyirőnek a *Rapsonné* (később Rapsóné) *rózsája* című írása vagy Berde Mária *Télutója* – ezek mára klasszikussá vált novellák. S utána

megjelenik a történelmi regény is, ezt részben tehát az *Ellenzék* pályázataival Kuncz inspirálja, ugyanakkor ő is állítja le, de majd tíz-tizenegy évvel a fordulat után, amikor az ő láthatatlan karmesterei pálcájának az intésére kirobban a „Gyávák voltak-e az erdélyi írók?” vitája. Ugyanis amikor ő a kanonizációt elvégezte – és mi ezt a kánont vettük át részben (azért részben, mert meghalt, még mielőtt az *Ábel a rengetegben*, a Bánffy-trilógia és egyebek megszülettek volna) –, akkor a folyamatokat is kanonizálta, a műnemek megjelenésének sorrendjét. Azt mondja, hogy először volt a tájélmény. Utána, vagy részben ebben kiteljesedve, a lírának a „nagy metafizikai gyógyítása”. Ennek az első üzenete Áprilynak *A tetőn* című verse arról, hogy itt vagyunk Erdélyben a havasok tetején, és nem érdekel, hogy mi van ott a távolban, Erdélyen kívül, csak amit a csúcstről látunk. Utána következett a történelmi regény, majd a székely próza, és a városi társadalmi regény színre lépése lett volna az utolsó, ami végül is a legkevesebb eredményt hozta. Hogy a történelmi regény miért volt ilyen népszerű? Több okból. Először is, amire nem nagyon szoktunk gondolni, történelmi regények általában, vagy nagyon sok esetben, háborús helyzetekben, forrongások, országfelfordulások között játszódnak. Azok az emberek, akik ezt a műfajt művelték, vagy megjárta a frontot, vagy részt vettek az 1916-os nagy menekülésben, az első román betörésnél. Tehát a történelmi regények tárgyaihoz hasonló zajlott le az ő életükben is. A másik: mintát akartak adni részben arra, hogy hogyan virágzott régen az élet, részben pedig hogy az elnyomás alatt hogyan lehetett túlélni. De az az érdekes, hogy nemcsak erdélyi tárgyú szövegek voltak ezek a regények, hanem van olyan típusuk is, és ezt is értékes könyvek képviselik, amelyek összmagyar történelmet írnak. Például Makkai Sándor *Sárga viharja* a tatárjárásról, vagy Kós Károly *Az országépítője* István királyról. De több ilyen is lehetne sorolni. Mi az érdekességük? Hogy ezek összmagyar kérdésekkel foglalkoznak, de Erdély speciális helyet kap bennük. A Makkai-regényben Tomaj Dénes nádor azt mondja IV. Bélának, amikor az király lesz, hogy Erdélyben kell kezdeni, az a biztos pont, abból lehet építeni. Kós István királyról szóló regényében annyira erősen hangsúlyozza István fiktív Erdély-ragaszkodását, hogyha jól emlékszem, Deér József a *Magyar Szemlében* külön cikket is írt róla, hogy a regény nagyon szép, csak semmi köze a valósághoz.³ Tehát a történelmi regények tárgya, főszereplője, vagy az összmagyarságra

ható esemény és személyiség – tatárjárás, István király, a Dózsa-féle parasztháború Tabéry Gézának a *Vértorony* című regényében – vagy összmagyar jelenségekhez kapcsolódnak, vagy pedig speciálisan erdélyiekhez, ahol már megjelenik az erdélyieknek és a Magyarországról bejövő irányítóknak az ellentéte. Kós Károly *Varju nemzetsége* például arról szól, hogy a kalotaszegi magyarok és románok, Bethlen emberei, nem tudják elviselni, hogy a Rákócziak bejönnek Erdélybe, átveszik a hatalmat és a régi hagyományokat kiirtják.

Sz. L.: *Próbáljuk meg ezt a gondolatsort abban az irányban lezárni, hogy ezek a történeti regények valójában azt a történetiségében kimerülő vagy történetiségre koncentráló transzszilvanizmust képviselték-e, amelynek nincs folytatása. Vagy éppen ellenkezőleg, a folytatásra váró erdélyiség programját próbálták megfogalmazni? Megjelennek-e bennük azok a képletek, amelyek az olvasókat, a gondolkodó közösséget a politikai transzszilvanizmus irányában fogékonyra teszik, vagy inkább lezárt történeti világgént mutatták be a fejedelemségek korát?*

F. T. G.: Azt hiszem, hogy mindenképpen valami jelenkorit, cselekvésre biztatót üzentek ezek a regények, de – és itt lehet, hogy köztünk Zsolttal van egy éles ellentét – a legtöbb esetben nem közvetlenül reflektáltak arra a politikai transzszilvanista irodalomra, ami különösen az 1920-as évek első feléig megjelent. Tehát nem volt élő a kapcsolat közöttük. Amiben szerepe lehetett annak is, hogy Bánffy Miklós volt a vezéralakja a Helikon írói közösségének, aki a román király kezébe tette le az esküt, hogy tíz évig nem fog politizálni, miután magyar külügyminiszter volt pár évvel korábban. És a közvetlen politikától való függetlenséget tartani akarták. Egyébként mindenki tagja volt az Országos Magyar Pártnak, ezt el kell hogy mondjam, mert nem volt tagsági könyv: aki nem tartozott más párthoz vagy nem jelentette be,

---

3 Az eredeti beszélgetésben itt egy csonka mondat következett. Utólag kiegészített tartalma: Nagyon érdekes, hogy a prózárok nemigen dolgoztak föl olyan történelmi helyzeteket, amelyekben az erdélyi etnikumok szembefordultak egymással. Ellenpéldaként éppen Kós Károly *A Gálok* című kisregénye említhető, amely részletesen utal az 1848-as polgárháború egyik tragikus eseményére, egy magyar család kiirtására. Kós azonban a bécsi udvar felelősségét emeli ki: „ilyen tűzijátékot csak egyszer csinált a császár: egész Erdély égett akkor... Egész Erdélyország...” – Filep Tamás Gusztáv.

hogy nem tagja ennek a pártnak, azt a párt úgy kezelte, mint a tagját. Tehát az írók a politikai közösségnek is a tagjai voltak, de nagyon erős kritikák jelentek meg az írók részéről is, a Helikon több tagja részéről is az erdélyi magyar politikával szemben. Egyébként ez ismétlődik, tehát a jelen pillanatban is élő probléma.

K. L. Zs.: Valóban van egy kis vita köztünk, mert azt hiszem, hogy egyáltalán nincs annyira távol egymástól például a két Kós, a politikus és az író Kós. Amikor politikai programjait fogalmazgatta, ugyanazt mondta, mint regényeiben, csak éppen egy másik műfajban. A *Varju nemzetség* az országtranszszilvanizmus irodalmi szemléltető anyaga. Pontosan arról szól, amit ő publicisztikai eszközökkel ki is mondott, tudniillik, hogy az erdélyi ember román, magyar és német, de ugyanakkor erdélyi. A *Varju nemzetség* az egykori időkbe visszavetíti a belsőmagyar-erdélyi ellentétet, amelyet Kós beleolvasott, beleírt regényébe, amely ellentétet 1920-ban kényszeredetten vagy meggyőződésből, mindenesetre politikai célzattal ki kellett mondani, hogy ezzel egyúttal még egy feladatot elvégezzenek – ez volt a kétarcú transzszilvanizmusnak a legizgalmasabb feladata. Az, hogy kifejezze: elhatárolódik Magyarországtól.

Sz. L.: *Zsolt, itt az utolsó negyedórában megpróbálhatnánk katalógust készíteni arról, amit Te eszmetörténeti elemzéseidben elvégeztél a politikai transzszilvanizmus kapcsán? A kisebbségi lét első korszakának erdélyi főszereplőit élesen szembesítette azzal, hogy Erdélynek erős román politikai dimenziója alakult ki a szemük láttára. Ott voltak Goldiş, Maniu, Vaida-Voevod, akikkel megpróbálták a transzszilván gondolatnak magyar–román gondolattá való átalakítását. Hogy nézett ki, milyen eredményekkel, kudarccokkal járt ez a kísérlet a két világháború között? Vesszőfutás, múltékony paktumok sorozata, vagy távlatos gondolat, amelynek lényegéből nem szabad engedni?*

K. L. Zs.: Ez a gondolat az 1920-as évek második felében önmaga fejlődésében egyelőre lezárult. Az 1920-as évek közepe, vége felé ezt még Kós is belátta, de továbbra is ragaszkodott eszméjéhez. Ő ilyen makacs típus volt. Csak már nem tudta, nem akarta, valószínűleg nem is látta értelmét annak, hogy újabb és újabb regények...

Sz. L.: ...és akkor marad az autonómiagondolat?

K. L. Zs.: Az autonómiagondolat már az 1920-as évek közepétől átfordul az Országos Magyar Párt környezetében és a párt javaslatára meg munkálataiban egy elsősorban nem területi válfajú önkormányzatossággá. Ennek a közigazgatási és kulturális, elsősorban magyar autonómiaprogramnak különböző ágazatai az 1930-as években egyrészt Paál Árpád munkásságában egy tovább szűkülő, beszűkülő középutat jeleznek, illetve már nem is középutat, hanem egy magába forduló, elzárkózó, a román államra vonatkoztatott hazát, amelyben neki el kell szigetelődnie egy székely kis otthonban. Paálnál ezt jelenti a haza és az otthon szóképe.

Sz. L.: *Marad tehát az erős erdélyi regionalitás, amely minden politikai bukás és kudarc ellenére valamilyen formában tartósítja és megtartja az erdélyiség otthonteremtő funkcióját?*

K. L. Zs.: Érdekes, hogy ennek a próbáját akkor tehetjük meg vagy vizsgálhatjuk meg, amikor bekövetkezik az, amit minden bizonnyal mindegyik transzszilvanista remélt baloldalon, jobboldalon – a második bécsi döntés. Csakhogy itt másképp folytatódik a történet azáltal, hogy ez a döntés sem tartalmilag, sem műfajában nem úgy történt meg, mint ahogy azt ők elképzelték. Addig a legradikálisabb erdélyista, mint Reményik is, egészen másképp képzelte el. Mi történt 1940-ben? Visszatért az ótranszszilvanizmus, mivel visszatért Budapest. És Budapest szerepét az *Erdélyi Helikon* köre – amelybe beletartoztak, ahogy helyesen mondtad, a baltól a jobbig az író társadalom gondolkodói – máshogy látta, mint a magyarországi társadalom java. Még egy nevet szeretnék említeni – Reményiket el kell búcsúztatnunk, ő 1941 őszén elhunyt –: Tamási Áronét. Róla illik tudni, hogy – szokványosan egyszerűsítve – székely író. De sokkal több volt annál, minden széplelkűsége és székelysége ellenére rendkívül szabatosan fejezte ki magát. Az akkori időkben mindenképpen, de még ma is azt mondhatnók, hogy magvas politikai esszéket is írt. Az *Erdélyi Helikon* szerzőjeként és keretében fogalmazta meg ebben a műfajban legjelentősebb szövegeit, például az 1942-es marosvécsi nyilatkozatot, amelyet egyik kortanú szerint ő írt. Nincs aláírva...

F. T. G.: ...illetve alá van írva, de majdnem húsz név szerepel alatta.

K. L. Zs.: Az összes helikoni íróé, aki ott volt az 1942-es találkozón. De a szöveget minden bizonnyal Tamási fogalmazta. Két gondolata jelentős. Az egyik az, hogy Erdélyt kettészakítani nem volt helyes, és Erdélyben csak a magyar elemet látni szintén nem helyes. 1942-ben! Nem kell nagyon beleértelmezni és mindenféle furfangos módon kihozni valami szépet belőle: ez benne van! Az erdélyi gondolatot a bécsi döntés fellazíthatta, meg is tette egyesek munkásságában, például Paál Árpádnál; Mikó Imrénél is nehéz most megállapítani, hogy mennyi volt benne a meggyőződéses budapesti képviselő és mennyi az erdélyi. Az írók körében azonban az erdélyiség fölerősödött, eddigi kutatásaim szerint jelentős volt és meghatározó. Hogy azonban összességében a Reményik- és a Tamási-minták mennyire jellemzőek, azt én most még nem tudom. A kutatás főleg a kis magyar világ, tehát a négy év észak-erdélyi, székelyföldi életének a politikai, gazdasági, közigazgatási elemeit elemezte eddig igen tartalmasan. De eszmetörténetileg – különösen az erdélyiség szempontjából – még nemigen születtek munkák. Idézhetném egyébként például Kóst, aki rendkívül húséges történeti alakom, igen szeretem, pedig rengeteg dolgot mondott mellé, szerintem tudatosan s szándékosan is, de mit tehetett volna mást – a hallgatáson kívül? 1943-ban a kolozsvári *Termés* című, igen értékes tartalmú, kiegyensúlyozott, a maga korában liberális lap körkérdezt tett közzé magyarországi és erdélyi írók, társadalomtudósok számára, főleg írókat szólaltatott meg különböző testre szabott kérdésekkel. Kósnál nyilván az erdélyiségre kérdeztek rá. És Kós ugyanazt mondta ekkor, mint 1920-ban. Lényegében, egy mondatban: igaz, hogy nem valósult meg az erdélyi gondolat, de ettől még igaz! Tehát ugyanazzal a képlettel állt elő, hogy Erdélyen – ezt ki is mondja – egész Erdélyt kellett volna látniuk. Márpedig ezt nem lehetett, és ezért legalább annyira felelős a nagymagyar kormány, mint a nagyromán, és ebben a képletben csakis az együttműködés – és ezt a szót szeretném majd a zárszóban visszakérni –, az együttműködés parancsát kellene megvalósítani.

Sz. L.: *Van még egy másik katalógus 1941-ből. A Súly alatt a pálma szerzője készítette, Ligeti Ernő, akiről Tamás pompás könyvet írt. Hogy*

gondolod, a Ligeti-féle értelmezés keretbe fogja ezt az egész történetet, vagy – ahogy ő mondja – a „tegnapelőtti nagy magyar időt”, a dualizmus korát, a tegnapi román világot és a bécsi döntések korát, ami maga Ligeti számára is hihetetlennek tűnt, hogy Kolozsvár újra magyar? Ligetinek ez a katalógusa a transzszilván fejlődésről, az erdélyiség gondolatáról leszámolás vagy történeti összegzés?

F. T. G.: Történeti összegzés. Tudni kell hozzá, hogy Ligeti Ernő elvesztette az állását, zsidó volt, mint a Helikonnak több más tagja is. A visszatérés után időnként kapott mentesítéseket, amiket újra meg kellett újítani. Ezekben az években négy-öt könyvet publikált, megpróbált a könyvei eladásából megélni. Korábbi publicisztikájából azonban ugyanaz a kép rakható össze, mint amit aztán igényesebben megírt a *Súly alatt a pálmában*. Ez szerintem olyan alapdokumentum, olyan elméleti, elvi alapösszegzés is, amiben sok a tárgyi tévedés, mert nem voltak a források a kezében, de számomra mindenképpen rokonszenves. Bírálni nemigen tudom. A levelezéséből derül ki, ami a szövegből nem olvasható ki világosan, hogy a könyv megírásában már az a szándék is vezette, hogy megcáfolja az Erdélyen belülről, szélsőjobbról a liberális erdélyi felfogást – aminek ő a megtestesítőjének vallotta magát is, meg a Helikont is – érő utólagos vádak, hogy visszaverje ezeket a támadásokat. Róla érdemes tudni, hogy a családja nagyon megszenvedte az 1918-as román bevonulást. Apja elveszítette állását, tönkrement, testvére, akit fizikailag bántalmaztak, megőrült. Nem volt kimondottan románbarát. Pontosabban igyekezett ő a románokkal kapcsolatokat felvenni, megtanult románul, amit nagyon kevés erdélyi író tett meg. Aztán az 1930-as évek közepén ő is, mint ahogy mások, belátta, hogy ez a szerelem egyoldalú. A transzszilvanizmust tárgyaló cikkeiben nem is nagyon beszél a román–magyar viszonyról. Számára az erdélyi fejedelemség a kulturális, nyugatjáró hagyomány és a magyar liberalizmus központja, ezt próbálta képviselni már az 1930-as években is Budapesten közölt cikkeiben, amikor a transzszilvanizmusról írt, és ebben a könyvében is.

Sz. L.: *Beszélgetésünk végén megpróbálhatnánk összegezni, ma mit jelent, milyen olvasatai vannak a transzszilvanizmusnak? Van-e üzenete ma? Amikor Molnár Gusztáv az 1990-es években román kollégáival*

Provincia címmel elindította a regionalista, transzszilvanista lapját, amely két és fél évig működött, akkor mindannyian abban reménykedtünk, a regionális együttműködés programjával meg lehet szólítani a román értelmiséget is. Hiszen adottak a nagy regionális tradíciók, feladatok, amelyeket csak közösen lehet elvégezni. Illúziónak bizonyult mindez? Jogosan gondolják sokan, hogy a transzszilvanizmus merő mítosz, merő illúzió? Van-e ennek a mítosznak üzenete a XXI. század elején?

K. L. Zs.: Ezt kérdezték Kolozsváron is a múlt héten.

Sz. L.: Akkor már tudod a választ. Vagy már itt is elmondtad a választ.

K. L. Zs.: Én folyamatosan tovább írom a választ. Szerintem a tanulságok között az elsők egyike, hogy van egy gondolat, amely első, második, harmadik, ötödik látásra is nagyon igényes. De ennek ellenére vagy éppen ezért megbukott a maga idejében. Mindig megbukott. Tehát marad a tanulság: vagy nem alkotunk eszmét, vagy megkeressük hozzá a társakat. A társkeresés parancsa az, ami szerintem ma is időszerű.

Sz. L.: Ezért hívod „magányos eszmének”?

K. L. Zs.: Ezért. Ugyanis mit akart az eszme? Nagyon általánosan, de szerintem lényegre törően kifejezve: két nemzettudatot úgymond regionalizálni. Tehát a román és a magyar nemzettudatból ki akarta vonni azt az elemet, amely azonban egyidejűleg egyre csak erősödött. Nemcsak a román fél mozdult el Erdélyből, az előbb említett Maniu-párt mozdult el a nagyromán központ felé már az 1920-as évek elején, az erdélyi magyar is elmozdult a maga európai egyetemességével, amely egyszermind magyar egyetemesség is volt. Illetve folyamatosan igazolnia kellett, hogy ő az erdélyiségével nem elkülönülni akar, hanem valami jót akar csinálni, mindenekelőtt magyar szempontból. Ebben volt fontos Kuncz szerepe, a minőségelvet hozta be, egyébként Reményik és Tompa nyomán. Utána pedig párhuzamosan képviselték. De az elsőbségről még majd vitatkozunk esetleg. Mindenesetre kell a társ! Az eszme nem attól válik utópiává, hogy túl igényes, hanem azért,

mert csak azok képviselik, akik megalkották. Tehát társ kell! Román irányban, és ez a mai Kolozsváron különösen érdekes mozzanat, egyfajta erdélyi pragmatizmussal élnek egymás mellett az emberek, a románok és a magyarok; németek már nemigen vannak. Tehát az együttműködés ethosát kellene átgondolnunk, mert mind a két történeti alapágazatban ez volt az elvárás. Le kell számolni azzal, hogy ebből egy együttműködéses erdélyi ideológia alakulhat ki. Gusztiék ezen fáradoztak húsz évvel ezelőtt. Ehelyett viszont van egy értelmes alternatíva szerintem: az egymás mellett működés. Legalább ez legyen biztosított békességben, szerkezetileg beágyazva, begyűrűztetve különféle biztosítékokba, pluralista, nem csak demokratikus módon, tehát attól függetlenül s annak ellenére, hogy a románok számszerű többségben vannak.

Sz. L.: *Ez azt jelenti, hogy akkor marad a transzszilván gondolat magyar gondolatként?*

K. L. Zs.: Nem egészen, ez a transzszilván gondolatnak a színe. Mindjárt mondom a fonákját, mert két arcához próbálok csoportosítani a tanulságokat is. A valóságos, a színe az, amit általában látunk. Az egymás mellett működés erdélyisége már egyfajta megoldás. Ami az eszme fonákját, vagyis magyar oldalát illeti, azt gondolom, hogy száz-százhusz év transzszilvanizmusának eszmei hagyatéka mérlegelésre ajánlja ezt a gondolatot, ha ez a gondolat valóban akar és tud összhangteremtő erőként hatni összmagyar irányban is. Mint ahogy ezt az 1920–30-as években újra meg újra megpróbálta. Tehát a tanulság egy mondatban: az egészséges nemzet saját, tiszta, építkező erejét nem az egyneműségéből, hanem a többszínűségéből nyeri.

Sz. L.: *Úgy látom, hogy az irodalomtörténet-írásban Lángéknál, Kántoréknál a transzszilvanizmusnak a trónfosztása nem történt meg. Ők értéktermő gondolatként kezelték, ezzel szemben Gyimesi Éváké, Egyed Péterék úgy gondolták, ki kell mondani: a transzszilvanizmus mítosz, amely nem igazából volt működőképes. Politikai ideológiaként beteljesítette a feladatát a két világháború között, és nincs folytatása. Hogy látod ezt?*

F. T. G.: Nagyon egyszerűen. Marius Tabacoval a harcok után beszélünk erről, róla valószínűleg a jelenlévők is tudják, hogy nemcsak magyar-párti vagy magyarbarát volt, hanem a magyar érdekkörbe is tartozott, a Bánffy-trilógiát például ő fordította románra. Háromszor tettük fel neki a kérdést, hogy van-e esély a transzszilvanizmus gyakorlatának az újraépítésére. Nem értette. Amikor harmadszor is elmondtuk, akkor azt válaszolta: „De hát nincsenek erdélyi románok, értsétek meg!” Fel van kavarva egész Románia, már mindenki át van telepítve, be van telepítve. Olyan típusú erdélyi tömeghagyomány, amelyet Kunczék feltételeztek vagy szerettek volna, nincs. Nyilván van egy vezető értelmiség, amelyik fogékony volt erre a *Provincia* idején, és a pártokra jutó erdélyi szavazatok látszólag ezt is mutatták – azt, hogy van valamiféle külön erdélyi román akarat, ami Bukaresttel egy kicsit szembemenne. Végül is nem személyi érdekeken bukott meg a terv, hanem nagyobb koncepciókon; a közös szervezetet mindenesetre nem lehetett megcsinálni. Azt hiszem, egyre kevésbé lesz szükség a magyarokra Erdélyben. Tudniillik a románoknak, hogyha valamiféle regionális kultúrát vagy szubregionális együttműködésekkel akarnak; tekintettel arra, hogy a nagy városokban már mindenütt kisebbségbe került a magyarság, a Székelyföld pedig enklávévá alakul, nem lesz szükségük a magyar szavazatokra.

Sz. L.: *Tamás, ezek szerint Te is osztod azt, amit Zsolt mond, hogy egymástól kellett, kell, kellene megtanulni élni, anélkül hogy egymásra lennének utalva?*

F. T. G.: Szerintem egymásra vagyunk utalva, és úgy fogunk meghalni, hogy ez nem fog kiderülni.

Sz. L.: *Nem igazán vigasztaló zárszó, de eljött az ideje annak, hogy ezt a beszélgetést befejezzük. A Rubicon-vitaestek látogatói, nézői már eddig is különböző beszélgetéseknek voltak tanúi. Most egyfajta történeti mélyrepülésként belezuhantunk abba a gondolkörbe, ami az 1920 óta Magyarországnál nagyobb kiterjedésű Erdély területén élő magyarok gondolkodását alapvetően befolyásolta, főleg annak első huszonekét évében. S aminek az örökségével tulajdonképpen máig viaskodunk. Azt gondolom, érdemes lesz majd elolvasni K. Lengyel Zsolt hamarosan megjelenő könyvét, érdemes*

lesz beleolvasni a neten abba a hatalmas irodalomba, amely a Transindex adatbázisában elérhető! Megnézni azt, hogy innen, az V. kerületből, Magyarországról, Budapestről nézve, ez az erdélyiség gondolat mennyire tudta átszínezni az összmagyar történelemtudatot és nemzetpolitikai közgondolkodást. Köszönöm szépen, hogy meghallgattak bennünket!

*Xantus Boróka, Fekete J. József, Ferencz Imre és Sántha Attila díjazása
2012-ben*